

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش والدین در هدایت زیست رسانه ای فرزندان در عصر دیجیتال

فاطمه کشتکار

طیبه دشتی مکان

چکیده

در عصر دیجیتال، نقش والدین در هدایت زیست رسانه‌ای و تربیت دیجیتال فرزندان اهمیت بسزایی یافته است. این مقاله بر پایه مرور نظام‌مند و تفسیری ادبیات علمی و گزارش‌های سازمان‌های معتبر، تعاریف کلیدی (زیست رسانه‌ای و سواد رسانه‌ای)، الگوهای والدگری رسانه‌ای، چالش‌های متداول و راهکارهای توانمندسازی والدین را بررسی می‌کند. نتایج نشان می‌دهد رویکردهای «نظارت فعال/همراهی» و «وساطت فعال» همراه با آموزش مهارت‌های تفکر انتقادی و تقویت پیوند عاطفی خانوادگی، مؤثرترین مسیرها برای کاهش خطرات رسانه‌ای و ارتقای سلامت روانی-اجتماعی فرزندان هستند. همچنین تاکید می‌شود که برنامه‌های آموزشی منظم برای والدین، تقویت همکاری خانواده و مدرسه، و به‌کارگیری هوشمند ابزارهای کنترلی و حمایتی باید در سیاست‌گذاری‌های آموزش عمومی قرار گیرند. در پایان پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده و سیاست‌گذاری ارائه شده است.

واژگان کلیدی: زیست رسانه‌ای، سواد رسانه‌ای، والدگری دیجیتال، نظارت فعال، وساطت فعال.

مقدمه

در دهه‌های اخیر، تحول شتابان فناوری‌های ارتباطی و گسترش فضای مجازی، شیوه زیست و ارتباط انسان‌ها را به‌ویژه در میان کودکان و نوجوانان دگرگون ساخته است. حضور فراگیر رسانه‌های دیجیتال در زندگی روزمره، شکل‌گیری آنچه «زیست رسانه‌ای» نامیده می‌شود را به واقعیتی انکارناپذیر بدل کرده است؛ زیستی که در آن بخش مهمی از تجربه‌های شناختی، هیجانی و اجتماعی افراد در بستر رسانه‌های نوین شکل می‌گیرد. در چنین شرایطی، کودکان از سنین بسیار پایین با ابزارهای هوشمند، شبکه‌های اجتماعی و محتوای متنوع آنلاین روبه‌رو هستند و در معرض فرصت‌ها و تهدیدهای گوناگون قرار دارند.

با وجود مزایای آشکار فناوری‌های دیجیتال در آموزش، سرگرمی و رشد مهارت‌های ارتباطی، استفاده ناآگاهانه و بدون هدایت می‌تواند پیامدهایی چون اعتیاد رسانه‌ای، افت تحصیلی، کاهش تعاملات خانوادگی، اختلال در رشد عاطفی و افزایش آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی را به دنبال داشته باشد. از این رو، نقش خانواده و به‌ویژه والدین در هدایت و تنظیم رفتار رسانه‌ای فرزندان، اهمیتی دوچندان یافته است. والدین به عنوان نخستین مربیان و الگوهای رفتاری کودکان، باید بتوانند ضمن درک ماهیت و کارکرد رسانه‌های نوین، مهارت استفاده هوشمند و اخلاقی از فناوری را در فرزندان پرورش دهند.

هدایت زیست رسانه‌ای، صرفاً به کنترل یا محدودسازی استفاده از رسانه‌ها محدود نمی‌شود، بلکه فرایندی پویا و دوسویه است که شامل آموزش سواد رسانه‌ای، تقویت تفکر انتقادی، ایجاد گفت‌وگوی صمیمانه در خانواده، و ترویج ارزش‌های انسانی و اخلاقی در فضای دیجیتال می‌شود. والدین در این مسیر نه تنها نیازمند آگاهی از محتوای مصرفی فرزندان هستند، بلکه باید خود نیز توانایی تحلیل و ارزیابی پیام‌های رسانه‌ای را داشته باشند تا بتوانند نقش هدایت‌گر مؤثر ایفا کنند.

بر این اساس، مقاله حاضر با هدف بررسی نقش والدین در هدایت زیست رسانه‌ای فرزندان در عصر دیجیتال تدوین شده است. در این پژوهش تلاش می‌شود تا ضمن تبیین مفهوم زیست رسانه‌ای و چالش‌های مرتبط با آن، ابعاد مختلف نقش والدین - از نظارت هوشمند و حمایت عاطفی تا آموزش سواد رسانه‌ای و تعامل اجتماعی - مورد واکاوی قرار گیرد. در نهایت، نتایج می‌تواند به ارائه راهکارهایی برای تقویت توانمندی والدین در مدیریت و هدایت مؤثر فرزندان در دنیای دیجیتال منجر شود. این مقاله در چهار محور به بررسی موضوع

می پردازد که عبارتند از: ۱- مفهوم شناسی ۲- نقش والدین در هدایت زیست رسانه ای ۳- چالش های والدین در هدایت زیست رسانه ای فرزندان ۴- راهکارهای تقویت و توانمندسازی والدین در هدایت زیست رسانه ای.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. تعریف زیست رسانه ای

زیست رسانه ای به مجموعه رفتارها، تعاملات و تجربیاتی گفته می شود که افراد در مواجهه با محیط های رسانه ای دیجیتال دارند؛ این مفهوم فراتر از مصرف منفعلانه است و مشارکت فعال در انتخاب، تحلیل و تولید محتوا را شامل می شود. زیست رسانه ای نیازمند توانمندی های شناختی، مهارتی و اخلاقی است تا افراد بتوانند پیام ها را با آگاهی دنبال کنند و از پیامدهای منفی مصون بمانند. (هادی خانیکی فاطمه نوری راد، تدوین الگوی مفهومی زیست جهان مجازی، ۱۴۰۳)

۱-۲. تعریف سواد رسانه ای

سواد رسانه ای عبارت است از توانایی دسترسی، تحلیل، ارزیابی و خلق پیام های رسانه ای. ابعاد کلیدی آن عبارتند از: بعد شناختی (فهم ساختار و هدف پیام)، بعد احساسی (مدیریت هیجان ها)، بعد اخلاقی (آگاهی از مسئولیت ها و ارزش ها) و بعد رفتاری (تصمیم گیری مسئولانه). تقویت سواد رسانه ای در کودکان و نوجوانان به محافظت در برابر محتوای مخرب و بهبود عملکرد تحصیلی و سلامت روانی منجر می شود. (هادی خانیکی فاطمه نوری راد، تدوین الگوی مفهومی زیست جهان مجازی، ۱۴۰۲)

۱-۳. تعریف فضای مجازی

فضای مجازی به محیطی غیرملموس و دیجیتالی اطلاق می شود که به کمک فناوری های ارتباطی و اطلاعاتی ایجاد شده است و افراد می توانند از طریق اینترنت و شبکه های الکترونیکی در آن به تعامل، ارتباط، یادگیری، خرید، سرگرمی و اشتراک گذاری اطلاعات بپردازند. این فضا شامل مجموعه ای از شبکه های اجتماعی، وبسایت ها، بازی های آنلاین، اپلیکیشن ها و سرویس های ارتباطی است که به کاربران امکان می دهد با هم تعامل کنند و اطلاعات را به راحتی به اشتراک بگذارند. (<https://zendegiplus1.ir>)

۱-۴. الگوهای والدگری رسانه ای (نظارت والدین)

در پژوهش ها سه رویکرد والدین مشخص شده است:

نظارت محدودکننده/محدودسازی: وضع قوانین و محدودیت های زمانی و محتوایی.

همراهی/وساطت فعال: گفتگو و تحلیل مشترک محتوا در کنار فرزند.

غیبت یا نظارت کم: عدم دخالت یا نظارت اندک.

مطالعه ای که در سالهای اخیر در ایران انجام گرفته نشان داده است که والدینی که رویکرد همراهی فعال دارند، نه تنها رابطه بهتری با فرزندان برقرار می کنند بلکه باعث افزایش سواد رسانه ای فرزندان خود نیز می شوند (نقش والدین در تربیت رسانه ای کودکان و نوجوانان، سیویلیکا، ۱۴۰۳)

۲. نقش والدین در هدایت زیست رسانه ای فرزندان

۲-۱. ضرورت نقش والدین

والدین نخستین و مؤثرترین نهاد تربیتی در زندگی فرزندان هستند که نقش اجتماعی، فرهنگی و روانشناختی آنها در شکل دهی عادات رسانه ای فرزندان انکارناپذیر است. نسل جدید با دسترسی گسترده به فضای مجازی و ابزارهای ارتباطی، در معرض انبوهی از پیامها و محتواهای دیجیتال قرار دارد که بدون هدایت صحیح ممکن است آسیبزا باشد. به همین دلیل، حضور فعال والدین نه تنها نظارتی بلکه آموزشی و حمایتی ضروری است تا فرزندان بتوانند ضمن بهره مندی مثبت از فناوری، توانایی مقابله با تهدیدات آن را نیز داشته باشند

لذا والدین نخستین عامل اجتماعی سازی هستند که بدون هدایت آگاهانه، کودکان در معرض حجم وسیعی از پیامها قرار می گیرند که می تواند پیامدهای منفی همچون اعتلال های روانی، تخریب ارزشها، افت عملکرد تحصیلی داشته باشد. بنابراین نقش والدین هم نظارتی و هم آموزشی-پشتیبانی است. (ضرورت سواد رسانه در خانواده و بررسی نقش والدین در تقویت سواد رسانه ای، میگنا، ۱۴۰۳)

۲-۲. نظارت فعال والدین بر مصرف رسانه ای

نظارت فعال والدین یعنی حضور مستقیم و هوشمندانه در انتخاب و مصرف رسانه ای فرزندان. این نظارت شامل موارد زیر است:

- تعیین قوانین و چارچوب مناسب مطابق با سن و نیازهای فرزند
- همراهی در استفاده از رسانه ها و گفتگو درباره محتوای مشاهده شده
- اصلاح و آموزش رفتارهای رسانه ای متناسب با ارزشها و اصول خانواده

- استفاده از ابزارهای کنترلی نرم افزاری در شرایط لازم

مطالعه ها نشان داده اند نظارت فعال والدین میتواند خطرات اعتیاد به اینترنت و دریافت محتوای نامناسب را کاهش دهد و به توسعه مهارت‌های اجتماعی کمک کند (نقش والدین در تربیت رسانه ای، سیویلیکا، ۱۴۰۳)

۳-۲. آموزش مهارت تفکر انتقادی رسانه ای

مهارت تفکر انتقادی به کودکان کمک می کند محتوای رسانه ای را دقیق و با دیدی تحلیلی ارزیابی کنند. والدین باید:

- کودکان را به سوال پرسیدن درباره منابع و هدف پیامها ترغیب کنند
- نمونه هایی از تبلیغات یا شایعات رسانه‌ای را با هم تحلیل نمایند
- درک مفاهیم فرهنگی و پیامهای پنهان در رسانه ها را آموزش دهند
- تشویق به بحث و ابراز نظر درباره محتوای مختلف داشته باشند

این فرایند باعث می شود فرزندان به مخاطبانی هوشمند تبدیل شوند که در برابر پیامهای مخرب و تبلیغات غیرواقعی مقاوم باشند (آموزش سواد رسانه ای، مجموعه مقالات حوزه علم نت، ۱۴۰۲)

(ضرورت سواد رسانه در خانواده و بررسی نقش والدین در تقویت سواد رسانه ای، میگنا، ۱۴۰۳)

۴-۲. اهمیت الگوسازی والدین

رفتار والدین در رسانه ها به صورت غیرمستقیم بر فرزندان اثرگذار است. والدینی که خود به صورت مسئولانه، متعادل و هدفمند از رسانه ها استفاده می کنند، به فرزندان الگوی رفتاری سالم ارائه می دهند.

۴-۴. مشارکت و همکاری مدرسه و خانواده

یکی از راهکارهای مؤثر، ایجاد تعامل سازنده بین مدارس و خانواده ها برای آموزش سواد رسانه ای است. برنامه های مشترک آموزشی و کارگاه های تربیتی با محور خانواده و مدرسه می توانند عملکرد والدین را در هدایت فرزندان تقویت کنند. به عنوان نمونه:

- کلاسهای آموزشی ویژه والدین در مدارس

- ارسال محتوای آموزشی و راهنماهای تربیتی از طریق سامانه های مدرسه

- طرحهای پایش و تقویت مهارتهای رسانه ای فرزندان به صورت تیمی

این همکاری به ایجاد یک نظام حمایتی جامع می انجامد که کودکان به صورت منسجم در مدرسه و خانه رشد رسانه ای سالم تری تجربه می کنند. (نقش والدین در تربیت رسانه ای کودکان و نوجوانان، سیویلیکا، ۱۴۰۳)

مطالعه ای نشان داده است مشارکت خانواده با مدرسه ارتباط مثبتی با درگیر شدن دانش آموز و رشد اجتماعی-عاطفی او دارد. بین مشارکت والدین و توسعه اجتماعی-عاطفی دانش آموزان رابطه وجود دارد که قسمتی از آن از طریق مشارکت در مدرسه واسطه گری می شود. (www.link.springer.com)

۵-۴. آموزش مهارت های مقابله ای به فرزندان توسط والدین

یکی از مؤلفه های کلیدی در توانمندسازی والدین، این است که والدین بتوانند مهارت های مقابله ای سالم را به کودکانشان آموزش دهند تا در مواجهه با فشارها، استرس ها، تعارضات و مشکلات، توان بیشتری داشته باشند.

والدین باید فرزندان را به مهارت های مقابله با پیامدهای منفی فضای دیجیتال مجهز کنند که عبارت است از:

- تفکر انتقادی در مواجهه با محتوا
- تابآوری روانی در برابر فشارهای اجتماعی
- مدیریت زمان و اجتناب از اعتیاد به رسانه ها
- آگاهی به خطرات امنیتی مانند حریم خصوصی و کلاهبرداریهای آنلاین

این مهارتها در قالب آموزشهای تخصصی باید به صورت مستمر توسط والدین همراه با نظارت حمایتی ارائه شود تا فرزندان بتوانند مستقلانه و هوشمندانه در محیط رسانه ای پیش بروند. (والدگری در عصر دیجیتال: چگونه همدل باشیم، بیتوته، ۱۴۰۳)

لذا والدین باید خودِ مهارتها را بلد باشند و بتوانند به عنوان مدل عملی این مهارتها رفتار کنند (الگویی شدن)، موقعیتهای روزمره را به فرصت آموزش تبدیل کنند (مثلاً وقتی کودک ناراحت است، از راهنمایی آرامسازی استفاده کنند)، تمرین مشترک (والد و کودک) انجام دهند، بازخورد مثبت به کودک بدهند وقتی از مهارت استفاده می کند، دوره های آموزشی والدگری باید بخشی از محتوا را به آموزش مهارت مقابله ای به کودک اختصاص دهند.

۵. نتیجه گیری و پیشنهادات پژوهشی

در عصر دیجیتال، والدین نقش حیاتی و بی بدیلی در هدایت زیست رسانه ای فرزندان ایفا می کنند. این هدایت فراتر از نظارت صرف است و شامل آموزش مهارت های سواد رسانه ای، تفکر انتقادی، الگو بودن در رفتار رسانه ای و ایجاد فضای تعاملی و حمایتی است. با توجه به پیچیدگی ها و تهدیدات فضای رسانه ای، نظارت فعال والدین با همراهی و گفتگوی مستمر، توانمند ساختن فرزندان و استفاده هوشمندانه از فناوریهای دیجیتال، عامل مهمی در پیشگیری از آسیب ها و تقویت رشد سالم کودکان و نوجوانان است. شکاف دانش فناوری میان نسل والدین و فرزندان، فشارهای گروهی، تهدیدات محتوایی و تعادل میان آزادی و کنترل، چالشهای مهم والدین است که با آموزش مستمر، فناوریهای کمکی، ارتقای مهارتهای ارتباطی و همکاری با مدرسه قابل مدیریت است.

۶. پیشنهادات پژوهشی و کاربردی

- توسعه برنامه های آموزشی ویژه والدین با به روزرسانی مستمر محتوای آموزشی برای افزایش سواد رسانه ای والدین در سطوح مختلف
- ایجاد سامانه های حمایتی و اطلاع رسانی خانواده ها برای دسترسی آسان به منابع تربیتی و تکنولوژیک
- طراحی اپلیکیشن های تعاملی و کاربرپسند برای آموزش والدین و فرزندان
- تحقیقات میدانی بیشتر در زمینه سبکهای والدگری دیجیتال برای شناسایی بهترین الگوهای مؤثر در فرهنگهای مختلف
- گسترش همکاری میان خانواده، مدرسه و جامعه برای توسعه یک نظام جامع حمایت و هدایت زیست رسانهای فرزندان
- ارائه راهکارهای مبتنی بر فناوری نوین برای مدیریت استفاده رسانهای متناسب با سن و ویژگیهای شخصیتی کودکان
- مطالعه پیامدهای بلندمدت تربیت رسانهای توسط والدین بر سلامت روان و رفتار اجتماعی کودکان.

۷. فهرست منابع

۱. فصلنامه پژوهش در روانشناسی و علوم تربیتی، دوره: ۷، شماره: ۸۶، مقاله «نقش والدین در آموزش غیررسمی و تربیت فرزندان در دوران دیجیتال»، سیویلیکا، ۱۴۰۳
۲. مقاله «نقش والدین در تربیت رسانه ای کودکان و نوجوانان»، سیویلیکا، ۱۴۰۳
۳. اکبری، خاطره، مقاله ضرورت سواد رسانه در خانواده و بررسی نقش والدین در تقویت سواد رسانه ای، میگنا، ۱۴۰۳

<https://www.migna.ir/news/>

۴. والدین؛ مهمترین بازیگران تربیت عصر دیجیتال، مبلغ، ۱۴۰۳

<https://moballeq.net/new>

۵. بهاره نصیری، راهبردهای توانمندسازی والدین در زندگی رسانه ای فرزندان بر اساس دیدگاه متخصصان، دین و ارتباطات سال ۳۰ بهار و تابستان ۱۴۰۲ شماره ۱ (پیاپی ۶۳)
۶. آموزش سواد رسانه ای، مجموعه مقالات حوزه علم نت، ۱۴۰۲
۷. هادی خانیکی فاطمه نوری راد، تدوین الگوی مفهومی زیست جهان مجازی کودکان و نوجوانان در رسانه های اجتماعی، مطالعات فرهنگی و ارتباطات سال ۱۹ بهار ۱۴۰۲ شماره ۷۰.
۸. نقش والدین در کنترل فضای مجازی فرزندان، زندگی پلاس، ۱۴۰۳.

<https://zendegiplus1.ir>

۹. مطالعات ون دن ایچند و همکاران، ۲۰۱۷.
۱۰. بر اساس تحقیقات لیوینگستون و هلسپر، ۲۰۱۰. www.kanoon.ir
۱۱. والدگری در عصر دیجیتال: بایدها و نبایدها، بیتوته،

<https://www.beytoote.com/psychology/valedeyn-m/parenting-۱۴۰۳digital-age.html?m=>

۱۲. مهم ترین نکات برای آموزش سواد رسانه ای به والدین در زمان کنونی، ایمینو ۱۴۰۳.

<https://iminoapp.com/fa/blog/teaching-media-literacy-to-parents/>

۱۳. جعفرخان، حمید رضا، سواد رسانه‌ای و تربیت کودکان: راهنمای جامع برای والدین

در عصر دیجیتال، ۱۴۰۴، <https://avidschool.ir/rssr/>

۱۴. شلانی بیتا، آزادفلاح پرویز، فراهانی حجت اله، بررسی نقش خانواده و کاستی های

موجود در مداخلات کاهش استفاده کودکان از رسانه های دیجیتال،

<https://www.sid.ir/paper/fa966501>

۱۵. جایی که رسانه حتی جای پدر و مادر را برای کودک میگیرد، ایرنا، ۱۴۰۰

www.irna.ir/amp/85633821

۱۶. والدگری در عصر دیجیتال: چگونه همدل باشیم، بیتوته، ۱۴۰۳.

۱۷. بررسی وساطت والدین: روابط، چالشها و پرسشهایی برای سواد رسانه ای، حوزه نت،

۱۴۰۳.

۱۸. مطابق توصیه‌های گزارش‌های یونیسف، www.unicef.org

۱۹.

۲۰. www.pmc.ncbi.nlm.nih.gov

۲۱. www.sph.edu.ir

۲۲. www.link.springer.com